एकागार न० एकमसहायमगारम्। द्वितीयजनानधिष्ठिते गृहे तत्प्रयोजनमस्य ठञ् ऐकागारिक चौरे त्रि० स्त्रियां ङीप् "केनचित्तु हस्तवतैकागारिकेण" दशकुमा०। चौरादन्यत्र दृढत्वात् क। एकागारीय तत्सम्बन्धी त्रि०।

एकाग्र त्रि० एकमग्रं विषयप्रवणता यस्य। १विषयान्तरव्यावृत्तैकमात्रविषयकचित्तवृत्तिके २विक्षेपरहितस्थाने च। "मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः" मनुः। स्वार्थे अण्। ऐकाग्र्य अत्रार्थे त्रि०। तस्य भावः ष्यञ् ऐकाग्र्य तद्भावे न० "मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ह्यैकाग्र्यं निश्चितं तपः" भा० ७०२५ अ०। "सङ्गोतिस्त्रवर्णैकाग्र्या संसदस्तुसुखो बभौ" रघु०। तत् एकाग्रता स्त्री, त्व एकाग्रत्व न० तत्रार्थे।

एकाग्रता च चित्तस्य धर्म्मविशेषः विषयान्तरावलम्बनरूपसंसर्गशून्यः। एकविषयकधारावाहिकवृत्तिरूपः स च त्रिगुणात्मकस्य चित्तस्य सत्त्वगुणोद्रेके रजोगुणतमविक्षेपाभावात् तमोगुणकृततन्द्राद्यभावाच्च उदेति। तत्र बाह्याभ्यन्तरकारणान्युक्तानि" पात० सू० भाष्यविवरणेषु यथा "यस्य चित्तस्यावस्थितस्येदं शास्त्रेण परिकर्म निर्दिश्यते, तत्कथम्? भा०।

"मैत्रीकरुणा मुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनम्" सू०।

"तत्र सर्व्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्नेषु मैत्रीं भावयेत् दुःखितेषु करुणाम्, पुण्यात्मकेषु मुदिताम्, अपुण्यशीलेषूपेक्षाम्। एवमस्य भावयतः शुक्लो धर्म्म उपजायते ततश्चित्तं प्रसीदति प्रसन्नमेकाग्र्यं स्थितिपदं लभते" भा०।

"अपरिकर्म्मितमनसोऽस्मदादिमतः समाधितदुपायसम्बन्धत्वादात् चित्तप्रसादनोपायानस्मदादिविरोधिनः प्रतिपादयितुमुपक्रमते-यस्य,-चित्तस्यावस्थितस्येदमिति। मैत्रीकरुणेत्यादि प्रसादनान्तम्। सुखितेषु मैत्रीं सौहार्द्दं भावयत ईर्षाकालुष्यं निवर्त्तते चित्तस्य। दुःखितेषु च करुणामात्मनीव परस्मिन् दुःखप्रहाणेच्छां भावयतः परापकारचिकीर्षाकालुष्यं चेतसो निवर्त्तते। पुण्यशीलेषु प्राणिषु मुदितां हर्षं भावयतः असूयाकालुष्यं चेतसो निवर्त्तते। अपुण्यशीलेषु चोपेक्षां माध्यस्थ्यं भावयतोऽमर्षकालुष्यं चेतसो निवर्त्तते। ततश्चास्य रजस्तमसधर्म्मनिवृत्तौ सात्त्विकः शुक्लो धर्म्म उपजायते। सत्त्वोत्कर्षसम्भवः सम्भवति। वृत्तिनिरोधपक्षे तस्य प्रसादस्याभाव्याच्चित्तं प्रसीदति प्रसन्नञ्च वक्ष्यमाणेभ्य उपायेभ्यः एकाग्र्यं स्थितिपदं लभते। अन्यथा पुनर्मैत्र्यादिभावनायां न ते उपायाः स्थित्यै कल्पन्ते-तानिदानीं स्थित्युपायानाह" वाचस्पतिविवरणम्।

"प्रच्छर्द्दनविधारणाभ्यां वा प्राणस्य" सू०।

"कोष्ठस्य वायोर्नासिकापुटाभ्यां प्रयत्नविशेषात् वमनं प्रच्छर्द्दनं, विधारणं प्राणायामः ताभ्यां वा मनसः स्थितिं संप्रसादयेत्" भा०।

"वाशब्दो वक्ष्यमाणोपायान्तरापेक्षो विकल्पार्थो न, मैत्र्यादिभावनापेक्षया तया सह समुच्चयात्। प्रच्छर्द्दनं विदधीति-कोष्ठस्येति। प्रयत्नविशेषात् योगशास्त्रविहितात् येन कोष्ठो वायुर्नासिकापुटाभ्यां शनैरेच्यते। विधारणं विदधीति विधारणं प्राणायामः रेचितस्य कोष्ठस्य वायोर्यदायामो बहिरेव स्थापनं न तु सहसा प्रवेशनं तदेताभ्यां प्रच्छर्द्दनविधारणाभ्यां वायोर्विधूतशरीरस्य मनः स्थितिपदं लभते। अत्र चोत्तरसूत्रगतात् स्थितिनिबन्धनीतिपदात् स्थितिग्रहणमाकृष्य सम्बन्धादेवेदित्यर्थप्राप्तेन सम्बन्धनीयः" विव०। "स्थित्युपायान्तरमाह" भा०।

"विषयवती वा प्रवृत्तिरुत्पन्ना मनसः स्थितिनिबन्धनी" सू०।

"नासिकाग्रे धारयतोऽस्य या दिव्यगन्धसंवित्सा गन्धप्रवृत्तिः, जिह्वाग्रे रससंवित्, तालुनि रूपसंवित्, जिह्वामध्ये स्पर्शसंवित्, जिह्वामूले शब्दसंवित्, इत्येताः प्रवृत्तय उत्पन्नाश्चित्तं स्थितौ निबध्नन्ति संशयं विधमन्ति समाधिप्रज्ञायाश्च द्वारीभवन्तीति" भा०।

"व्याचष्टे-नासिकाग्रे धारयत इति। धारणाध्यानसमाधीन् कुर्वतस्तज्जयात् या दिव्यगन्धसंवित् साक्षात्कारः एवमन्यास्वपि प्रवृत्तिषु योज्यम्। एतच्चागमात् प्रत्येतव्यं नोपपत्तितः" विवरणम्।

तत्र सामान्यकारणञ्च शौचमेव तत्रोक्तम् "शौचात् स्वाङ्गजुगुप्सापरैरसंसर्गः" सू० "सत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्र्येन्द्रियजयात्मदर्शनयोग्यत्वानि च" सू०। "शुचेः सत्त्वशुद्धिततः सौमनस्यं तत ऐकाग्र्यं तत इन्द्रियजयस्ततश्चात्मदर्शनयोग्यत्वं बुद्धिसत्त्वस्य भवतीति एतत् शौचस्थैर्य्यादधिगम्यते" भा०। तत्राद्यं सूत्रं बाह्यशौचसूचकं द्वितीयन्तु आन्तरशौचसूचकम् "चित्तमलानां क्षालने चित्तममलं भवति नैर्मल्यात् सौमनस्यं स्वच्छता स्वच्छत्वादैकाग्र्यं ततो मनोवश्यादिन्द्रियाणां जयस्तज्जयादात्मदर्शनयोग्यं भवतीति क्रमेण आन्तरशौचस्य फलसूत्रम्। एतच्च विवरणे स्थितम् एकाग्रताया आविर्भावे यथा समाधिलाभस्तथा तत्रैवोक्तम् "सर्वार्थतैकाग्र्यतयोः क्षयोदयौ चित्तस्य समाधिपरिणामः"